

Čaplovič, Dušan

Zmeny štruktúry osídlenia v 13.—prvej pol. 14. stor. : (Pokus o náčrt modelov v regiónoch Zemplín a Spiš)

Archaeologia historica. 1989, vol. 14, iss. [1], pp. 281-298

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139843>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20241110

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

D.

Vesnická sídla

Zmeny štruktúry osídlenia v 13.—prvej pol. 14. stor.

(Pokus o náčrt modelov v regiónoch Zemplín a Spiš)

DUŠAN ČAPLOVIČ

Doterajšie zovšeobecňujúce poznatky dokumentujúce v historickej spisbe zmeny v sídelnej štruktúre v priebehu 13.—14. storočia v Uhorsku priniesli tak po kvantitatívnej ako aj kvalitatívnej stránke cenné zistenia o budovaní stálejších foriem sídiel. Otvorené dedinské sídliská boli svojim charakterom uzavreté agrárne jednotky, ktorých súčasťou bol zväčša dedinský kostol s cintorínom, prípadne v tomto prostredí vybudované feudálne sídlo. Tento sledovateľný vývojový trend bol konkrétnym odrazom meniacej a prehlbujúcej sa sociálnej štruktúry, vytvárania triednych rozdielov charakterizovaných narastajúcim protirečením vo výrobných a spoločenských vzťahoch. V sídelnej štruktúre sa tieto zmeny prejavovali v budovaní feudálnych svetských i cirkevných centier moci, kráľovských a šľachtických správnych jednotiek — hrádkov a hradov, ale aj neopevnených feudálnych správnych sídiel priamo v prostredí otvorených dedinských sídlisk, ďalej kláštorných komplexov a v neposlednom rade v nových urbanizmoch — kráľovských mestách a tzv. poddanských, zemepanských mestečkách vybudovaných už zväčša na šľachtických, ale aj na cirkevných panstvách.

Snaha po komplexnejšom a prirodzene najmä celostnejšom historickom poznaní vývoja sídelného procesu vyžaduje nielen klasické overovanie alebo potvrdzovanie zovšeobecňujúcich teoretických poznatkov, ale najmä ich systematické prehľbovanie konkrétnym rozborom sídelného vývoja v jednotlivých regiónoch. Práve tieto boli svojim spôsobom v skúmanej konkrétno-historickej situácii uzavretými hospodársko-správnymi celkami. V priebehu 13. storočia sa tak stali už dôležitou súčasťou feudálneho mnohonárodnostného uhorského štátu. Pri štúdiu tejto problematiky — nielen do polovice 13. storočia — má archeológia medzi historickými disciplínami sústavne prioritnú heuristickú funkciu, ak však volí správne interdisciplinárne metodické postupy. Súčasná vedecká spisba však dokazuje, že i ona má najmä z interpretačného hľadiska ešte veľké podĺžnosti. Novým poznatkom, ktoré sa získali v posledných desaťročiach zväčša na základe archeologických prieskumov v teréne (identifikovaných stôp archeologických nálezov a zistených pomiestnych názvov) chýbajú spomínané syntetizujúce závery, ktoré by sa opierali aj o písomné pramene a dokonalú analýzu majetkových pomerov v konkrétne skúmanej oblasti. Príkladom uplatnenia požadovaného komplexného prístupu pri štúdiu danej problematiky — vývoja štruktúry stredovekého osídlenia na území Slovenska — sú aj niektoré práce našich autorov — archeológov (Habovštiak 1973; Ruttkay 1986; Slivka—Čaplovič 1983; Slivka—Vallášek 1982, 1983). Práve tento prístup mohol prispieť nielen k doplneniu, ale najmä k vedeckej precizácii záverov. Uvedené metodické a metodologické postupy v žiadnom prípade neznižujú, ale naopak zvyšujú význam empirických poznatkov — archeologických prameňov. Skutočnosťou však ostáva, že aj v prácach historikov — medievalistov

doterajšie poznatky o vývoji štruktúry osídlenia, ich teoretické zovšeobecnenie prevažne vychádza z analýzy písomných prameňov a archeologické poznatky z terénu, získané závery sa využívajú len ako „doplňok“. Archeologické pramene boli a ešte stále sú často chápané ako nevyhnutný „moderný“ príviesok „komplexného“ historického výskumu. Zvlášť je to citeľné pri riešení uvedenej problematiky na východnom Slovensku. Kým v starších prácach bol tento prístup prínosom, ba dokonca vytváral predpoklady pre syntetizujúci, priekopnícky prehľad vývoja najstaršieho osídlenia s využitím vtedajších výsledkov archeologického a jazykovedného výskumu (Varsik 1963, 1973, 1977), v najnovších štúdiách pramenného charakteru je citeľná už absencia archeologických poznatkov (Beňko 1985; Uličný 1981, 1985a, 1986, 1987).

Sme si vedomí, že táto skutočnosť vyplýva aj z istého — v našich podmienkach — „juvenilného“ obdobia rozvoja archeológie stredoveku, osobitne pri snahách komplexného zmocnenia sa uvedenej problematiky. Nezanedbateľná je však aj skutočnosť, že ešte vo vedomí historikov stále prežíva istá inercia v prístupe k archeologickým prameňom, ale aj ich podceňovania vo vzťahu k prameňom písomného charakteru. Takéto stanovisko však je nezlučiteľné so súčasným trendom rozvoja interdisciplinárneho bádania, teda uplatňovania komplexného prístupu, ktorý je jedinou cestou k celostnému poznaniu historického procesu. Takýto postup je viac ako žiaduci aj pri dokumentovaní a skúmaní sídelného vývoja v období prelomu včasného a vrcholného stredoveku. Žiada si to využiť všetky dostupné pramene, ktoré majú základnú vypovediacu hodnotu: písomné i hmotné (získané historickými, archeologickými a jazykovednými metódami výskumu). Značí to využívať nielen komparáciu, ale aj konfrontáciu zistených poznatkov obsiahnutých vo všetkých druhoch prameňov.

Z analýzy zmien podchytených na základe orografického a výškopisného aspektu na celom území východného Slovenska v 11.—15. storočí vyplývajú isté všeobecne platné poznatky, ktoré však bude potrebné korigovať podobnou analýzou v menších uzavretých územnogeografických jednotkách — mikroregiónoch. Rozsiahlejšie vzorky (z rôznych mikro, mezo a makroregiónoch) vytvárajú väčšiu pravdepodobnosť určitých nepresností. Preto sme museli pristúpiť k výškopisnému rozvrstveniu po 25 metroch nadmorskej výšky (Čaplovič 1983, 362). Napriek tomu však určité korektúry nemôžeme vylúčiť. Najväčší výskyt lokalít datovaných do 11.—prvej pol. 13. stor. a druhej skupiny datovanej do druhej pol. 13.—15. storočia bol vo výškovom stupni 100—125 metrov n. v. Postupne vo vyšších nadmorských výškach má ich výskyt (archeologicky zistených) výrazne klesajúcu tendenciu. Opätovný nárast je však doložený vo výškopisnom stupni od 200—225 metrov n. v. a to počas celého sledovaného obdobia (11.—15. stor.). Z uvedenej analýzy ďalej vyplýva, že intenzita osídlenia datovaná do 11.—prvej pol. 13. stor. značne ustupuje od 350 metrov n. v., kým u mladších otvorených sídlisk datovaných do druhej pol. 13.—15. storočia naopak neklesá. Sú lokalizované aj v extrémnejších polohách vo výškovom stupni 850—875 metrov n. v. i vyššie. Táto skutočnosť iste súvisí s posunom osídlenia spôsobeným vnútornou, ale aj vonkajšou kolonizáciou a to už počnúc v priebehu 12.—13. storočia. Sídelná štruktúra sa postupne — v etapizácii dotvára a po 15. storočí s určitými mikroregionálnymi zmenami si viac-menej zachováva stav podchytený už na počiatku novoveku v 16.—17. storočí.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že značne rozptýlené osídlenie (11. až prvá pol. 13. stor.) — charakteristické menšími otvorenými sídelnými jednotkami a podmienené geografickými, klimatickými, pedologickými a hydrologickými danosťami, úhorovým využívaním pôdy i všeobecne známym politic-

kým vývojom; sa zväčša koncentruje v nížinnom prostredí na svahoch terénnych depresí, pieskových dún a riečnych terás v prostredí systematicky meandrujúcich ramien vodných tokov. Tieto sídelné jednotky nadväzujú na osídlenie z veľkomoravského a z prvého storočia veľkomoravského obdobia (9.—10. stor.). Neskôr, predovšetkým v priebehu a zvlášť v druhej pol. 13. storočia sledujeme — ako sme už uviedli — posun sídelnej štruktúry aj do vyššie položených miest, v hornatejšom prostredí Spiša, Šariša a severného Zemplína. Práve v tomto časovom úseku otvorených dedinských sídlisk — menších osád ubúda, čo súviselo (ako to budeme prezentovať na konkrétnych príkladoch zo Zemplína a Spiša) s historicky známou a archeologicky podchytenou koncentráciou osídlenia do uzavretých, svojim pôdorysom už formujúcich sa typických dedinských sídlisk. Stali sa základom formujúceho sa hospodárskeho zázemia vznikajúcich feudálnych svetských, cirkevných sídiel a mestských útvarov. Archeologicky už nemáme doložený taký počet jednotlivých polôh v súčasných katastroch obcí, aké sú známe najmä z 11.—12. storočia (napríklad v intraviláne a extraviláne obcí Leles — 6 polôh a Zemplín — 7 polôh). Mnohé z týchto sídelných jednotiek splynuli počnúc druhou pol. 13. storočia, najmä však v 14.—15. storočí vo formujúcich sa kvalitatívne vyšších sídelných útvaroch: kráľovských a baníckych mestách a tzv. poddanských zemepánskych mestečkách s právom trhu a vyberania mýta. Takými boli rozsiahle sídelné aglomerácie predchádzajúce vzniku miest Košíc, Levoče, Kežmaruku, Prešova, Gelnice, Veľkého Šariša, Sabinova a to už v priebehu 13. storočia, ďalej Bardejova, Smolníka, Hanušoviec nad Topľou, Rožňavy a Spišskej Novej Vsi v priebehu 14. storočia a nakoniec Michaloviec, Vranova, Humenného, Trebišova, Lelesa, Kapušian, Kurimy, Brezovice, Plavča, Popradu a ďalších v období 14. ale najmä 15. storočia. Posledne spomínané boli už typické tzv. poddanské, zemepanské mestečká. Ďalšie rozptýlené menšie osady splynuli v intravilánoch formujúcich sa dedín, ktoré patrili k väčším i menším feudálnym svetským i cirkevným panstvám. Často práve v intravilánoch týchto obcí nachádzame archeologické doklady osídlenia z 13.—15. storočia. Mnohé z osád, dedín zanikli, napr. Čapľanky v katastri obce Marhaň, Krigov v katastri obce Pavľany, Zalužany v katastri obce Nemešany, ďalej splynuli, ale často aj zmenili svoju polohu v posune do terajších zachovalých dedinských urbanizmov, napr. Zemplín, Dvorianky, Božčice, Péder, Ostrovany, Svinica v kontinuite ich jediného názvu. Kým v prvom prípade zvyčajne zanikol ich názov, v poslednom prípade názov dediny sa zachoval. Na spôsob zániku dedín — v zmysle sídlíštnom aj správnom, len v zmysle sídlíštnom a nakoniec iba v zmysle správnom (administratívnom) veľmi výstižne upozornil F. Uličný (1981, s. 521).

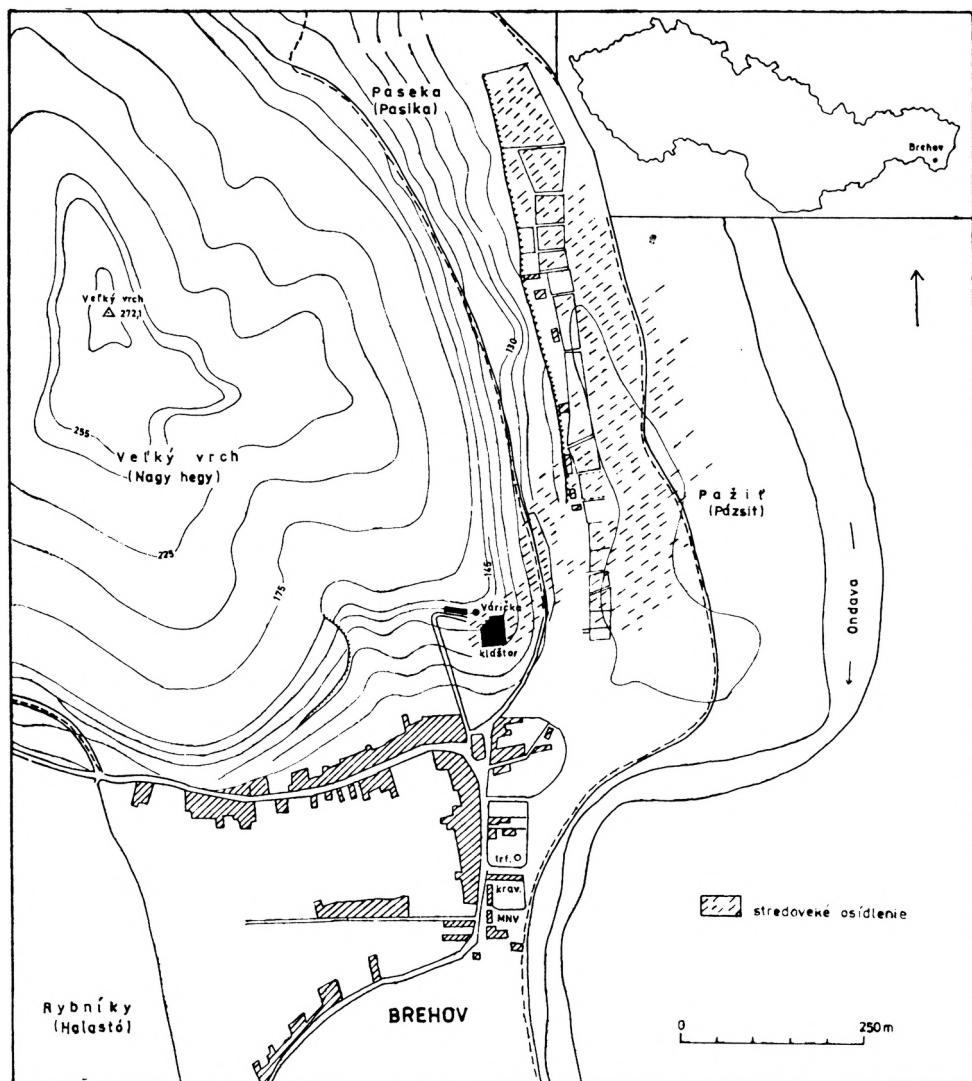
Pre charakteristiku vtedajšieho vývoja sme použili niektoré konkrétne pozorovania a zistenia v geograficky rozdielnych a v počiatočných začleňovaniach pôvodného veľkomoravského územia do formujúceho uhorského štátu svojim vývojom odlišných oblastí: Zemplína a Spiša. Oblasť Zemplína bola súčasťou Uhorska už v 11. storočí. V prvej etape „záboru“ po riekou Latorica a v druhej etape na severe po riekou Uh a západne po riekou Laborec, nakoniec v tretej etape „záboru“ na rozhraní 11.—12. stor. sa hranica posunula temer na celý Zemplín — až po územie Vihorlatu a od Strážskeho smerom na západ so zaujatím starej cesty vedúcej údolím rieky Tople k Prešovu (Varsík 1977, s. 469 až 473). Naopak Spiš bol zaujatý — postupne včleňovaný do uhorského kráľovstva na prelome 11.—12. stor. (Beňko 1985, s. 143) resp. na začiatku 12. stor. (Uličný 1970, s. 12). Práve tieto dva geograficky veľmi odlišné celky vytvárajú aj z hľadiska archeologickej prospekcie najlepšie preskúmané územie východného Slovenska. Napriek spomínanému rozdielnemu časovému priebehu

začleňovania týchto regiónov do politickej správy feudálneho Uhorska, zachovala sa v týchto územných celkoch kontinuita slovanského-slovienskeho osídlenia. Práve táto skutočnosť vytvorila aj v týchto oblastiach kvalitatívnu základňu pre formovanie stredovekej slovenskej národnosti.

Zemplín, ktorý zaberá predovšetkým úrodnú Východoslovenskú nížinu s bohatými vodnými zdrojmi (Topľa, Ondava, Laborec, Bodrog, Latorica a Uh) až po úpätie východokarpatského oblúka (Vihorlatsko-gutínsku oblasť a Nízke Beskydy), vytvoril ideálne podmienky pre priaznivý vývoj osídlenia nielen v priebehu 11.—12. storočia, ale aj v 13.—14. storočí. Sídlna štruktúra sa výrazne koncentrovala v blízkosti vodných zdrojov, temer zákonite nadväzovala na veľkomoravské osídlenie, ktorého dôležitými centrami boli veľkomoravské hradiská Zemplín a Brekov. Práve vznik Zemplínskeho a Užského komitátu už v 11. stor., priamo nadväzoval na veľkomoravské hospodársko-správne strediská a iste súvisel s výbojmi uhorského kráľa Štefana I. do Potisia okolo roku 1018. Administratívnym centrom sa stalo hradisko-hrad Zemplín, popri ktorom sa vyvinulo aj ďalšie stredisko v Blatnom Potoku (dnes na území MER). Podobne ako väčšina územia dnešného východného Slovenska (okrem Spiša a severozápadného Šariša), patrila aj táto oblasť z cirkevno-správneho hľadiska jágerskej diecézy (Uličný 1985 b, s. 357). Teda politicky bola táto oblasť výrazne pod vplyvom týchto dvoch stredísk feudálnej moci — kráľovskej so svojim správnym centrom v Zemplíne a cirkevnej s centrom v Jágri. Tieto skutočnosti, spolu s rozsiahlou sídelnou štruktúrou vytvárajúcou dôležité hospodárske zázemie, boli teda základným predpokladom intenzívneho hospodárskeho a spoločenského vývoja. Už v priebehu 11. stor. až do prvej polovice 13. storočia sa aj tu dotvorila hustá sieť kostolov resp. ďalších cirkevných objektov, ktoré zabezpečovali cirkevnú správu oblasti: Bara-Malá Bara, Streda nad Bodrogom, Veľký Kamenec, Malý Horeš (Čaplovič 1984, 192—193), Leles — premonštrácky kláštor zasvätený sv. Križu (Varsík 1964, 128 Uličný 1985b, 362—363), Trebišov (Kaminská 1982), Michalovce (Slivka—Vallášek 1982, 300), ale aj v Blatnom Potoku — Sárospataku spolu s kráľovským dvorcom (Gervés—Molnár 1972, 28—30). Na základe najnovších výsledkov výskumu na hradisku v Zemplíne predpokladáme existenciu románskeho sakrálného objektu aj v areáli komitátneho sídlom v blízkosti z časti odkrytého stredovekého cintorína, ktorého počiatky datujeme najneskôr do 12. storočia. Obdobný predpoklad doteraz neodkrytej sakrálnnej stavby je aj v blízkosti stredovekého cintorína z 12.—13. stor. v Somotore II., skúmaného v druhej polovici 50. rokov (Pastor 1958, 1959, s. 619—620). Archeologické výskumy a prieskumy dokazujú, že práve v okolí týchto svetských a cirkevných centier sa koncentrovalo osídlenie. Lokalizovalo sa aj v blízkosti bývalých trhových centier v Stredě nad Bodrogom (Kadlec 1928, 233), v Trhovišti — Villa Warsarhely z r. 1220 (Marsina 1971, 188), pod komitátnym sídlom v Zemplíne (Halaga 1975, 110; Varsík 1967, 148), v Kráľovskom Chlmci (Marsina 1971, s. 146), ale aj v blízkosti starších pravdepodobne veľkomoravských stredísk napr. v katastroch obcí Beša a Oborín, kde sa koncentruje intenzívne včasnostredoveké osídlenie (Beša: Andel 1955, 170; Šiška 1962, 774; Oborín: Andel 1955, 170; Archív AÚ SAV 592/62; Ruttkay 1970; Šiška 1977, 274) sa situuje nateraz archeologicky nelokalizované slovanské hradisko (otázne ostáva spresnenie a overenie polohy Várhely s keramikou datovanou do 9.—13. storočia: Andel 1955, 170), ktorého tradícia sa v písomných prameňoch udržuje a v r. 1265 uvádza ako „terra Gragyssa“ a v r. 1283 „terra Haragissa“ (Varsík 1977, 472, 499), ďalej Dvorianok v prvej písomnej zmienke z r. 1314 uvádzaných ako „Vdwarniky“ (Sedlák, 1980, s. 510—511, č. 1199) s lokalizáciou polohy „Hradišče“, ktorý v súčasnosti sa

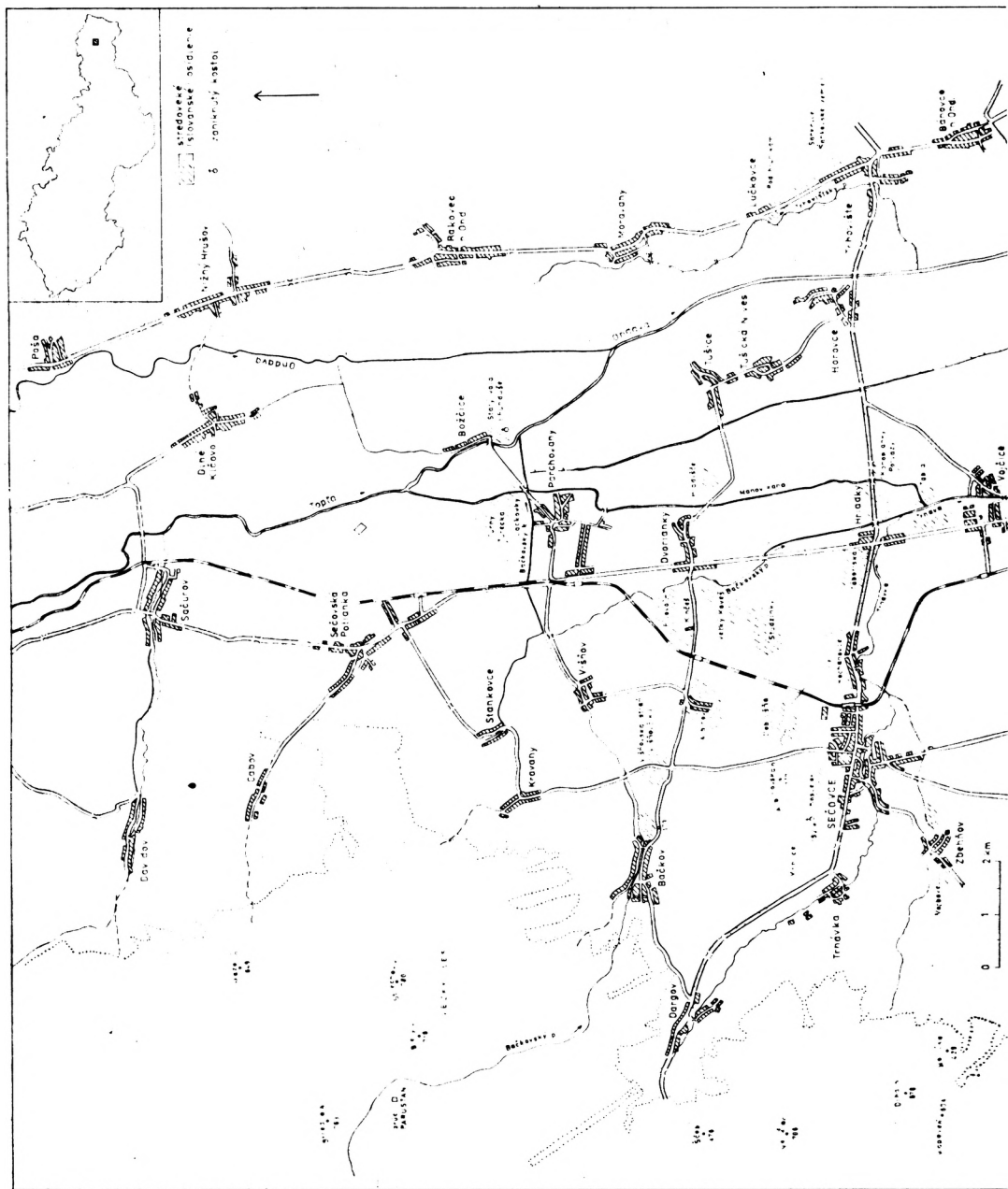
uvádza taktiež ako „Záblatie“ s nálezmi keramiky zo 7.—9. storočia (Budinský-Krička 1981, 38). Sídlný habitus z veľkomoravského a po veľkomoravského obdobia teda vytvoril ideálne podmienky pre kvalitatívne zmeny v štruktúre osídlenia i v tejto oblasti a to počnúc už 12. storočím najmä však v priebehu 13. a začiatkom 14. storočia. Neboli to len politické udalosti spájané v pol. 13. stor. zásahom Tatárov do povodia Tisy a Slanej (r. 1241/1242), ktoré celkom zákonite vyvolali preľudnenie týchto oblastí ustupujúcim obyvateľstvom z juhu na sever so strachom pred tatarským plienením (archeologické doklady o zásahu týchto cudzích etnických zložiek sa nám nateraz nepodarilo v dedinskom prostredí na východnom Slovensku, identifikovať). Tento posun vyvolal aj hospodársky vývoj súvisiaci so spoločensko-politickou situáciou. Domnievame sa preto, že práve táto druhá skutočnosť už pred pol. 13. storočia, spôsobila systematickejšie kolonizovanie aj severnejších oblastí, tak ako o tom svedčia archeologické doklady o pokračujúcom sídelnom vývoji v povodí Laborca (v oblasti Humenného) a v povodí Ondavy (v oblasti Malej Domaše). Sú dôkazom toho, že „veľkú“ vonkajšiu kolonizáciu predchádzala už v priebehu 13. stor. „domáca“ vnútorná kolonizácia, ktorá bola sprievodným znakom spoločenského-hospodárskeho vývoja už za panovania Ondreja II. (1205—1235). Najvýraznejšie zmeny však v dedinskom prostredí pozorujeme počnúc druhou polovicou 13. a v prvej polovici 14. storočia. Iste súviseli s rozsiahlou politicko-správnou reorganizáciou za panovania Bela IV. a vôbec posledných Arpádovcov (Štefana V., Ladislava IV.-Kumánskeho a Ondreja III.). Silnejúca decentralizácia, politické prevrstvenie, polarizácia síl pokračovala aj v období vnútorných rozbrojov a bojov o uhorský trón medzi Karolom Róbertom a Matúšom Čákom na začiatku 14. stor., ale aj neskôr v období upevňovania politickej moci Anjuovcov, ktorí veľkú pozornosť venovali aj tejto hospodársky významnej a hranične dôležitej oblasti. Karolovi II. Róbertovi sa postupne podarilo zlomiť odpor šľachty a uskutočniť dôležité vnútorné reformy (v r. 1323, 1327, 1342). Z mnohých zmien v študovanom v sídelnom procese uvedieme dva príklady a to na modeloch vývoja sídelnej štruktúry v mikroregióne okolia Brehova a v mezoregión v povodí i sútoku riek Tople a Ondavy v blízkosti obcí Dvorianok a Trhovišťa (sú vďaka J. Macákovi relatívne dobre preskúmané).

V okolí areálu v súčasnosti stojacej budovy kláštora minoritov v Brehove, okr. Trebišov sa podarilo v polohách „Kis-Falud“ a „Pásika“, ako aj južnejšie od hospodárskeho dvora JRD lokalizovať zaniknutú polohu stredovekej osady datovanú nálezmi keramiky do 12.—13. storočia (obr. 1). Zlomky keramiky (z 11.—13. stor.) sa zistili aj v záhrade pri kostole, v dome u Kočišov a vôbec v celom kláštornej areáli, ako aj na pravobrežnej terase Ondavy a pod úpatím Veľkého vrchu, čo svedčí o intenzívnom a rozptýlenom osídlení, ktorého súčasťou bol kostol so stredovekým cintorínom. (Budinský-Krička, 1977, 65; 1978, 39; 1980, 47). Situovaná bola na vysokej riečnej terase Ondavy. V reambulácii majetkov rodiny Šoósovcov z r. 1438 sa spomína dedina „Imbreg“ s murovaným farským kostolom s murovanou vežou a uvádza sa aj v súpise tix za poddanské porty z r. 1441 ako Imbgrig (Trochta 1968, č. 6). Súčasťou sídliska bola teda sakrálna stavba s cintorínom (Povala 1970), z ktorého pochádza nález esovitej záušnice a zlomok nožika. Starší kostol sv. Michala je v písomných prameňoch doložený r. 1332 (Hudák 1984, 120). Bol prestavaný v barokovom slohu ako súčasť kláštornej komplexu. Zistený príkostolný cintorín so spomínanými nálezmi, charakter starého najneskôr po veľkomoravského patrocínia i celkový dobre datovateľný sídliskový horizont svedčí o existencii významného sídelného komplexu (s románskym kostolom) v blízkosti komitátneho centra Zemplína. Začiatkom 14. storočia bol v neďalekej polohe „Va-

Obr. 1. Brekov, okr. Trebišov. Mapa sídelného vývoja mikroregiónu v 11.–15. storočí.

rička“ (asi 200 m západne od dnes stojaceho kláštora), vybudovaný stredoveký hrádok, ktorý pozostával z obytnej budovy (ca 12×9 m) priliehajúcej k opevneniu oválno-kruhového pôdorysu ($\varnothing$ ca 20 m). Celý areál bol opevnený zemným valom a priekopou. Nálezy keramiky rámcove datujú existenciu tohto objektu do 14.–15. stor. Žiaľ, zachovalé písomné pramene necharakterizujú vznik hrádka a uvádzajú len jeho vlastníkov-šľachticov, ktorí používali predikát „de Imbregh“. V r. 1309 a 1310 sa uvádza „guod Andrea, filio Dyonisy de Imbregh, de genere Koplon“ (bližšie pozri Slivka—Vallašek 1983, 161–162). Patril vetve rodu, z ktorého pochádzali aj šľachtici z Michaloviec. Celý tento komplex svedčí o zmenách, ktoré sa odohrali v dedinskom prostredí a boli podmienené hospodárskymi a spoločensko-politickými pomermi v 13.–14. storočí. Podobný bol pravdepodobne i vývoj v Michalovciach (Slivka—Vallašek

Obr. 2. Mapa sídelného vývoja v mezoregióně povodia Topľa a Ondavy v 8.–14. storočí (okolí Dvorianok, okr. Trebišov a Trhovišta, okr. Michalovce).

1982, 294, 298—301), kde na terase Laborca, pôvodnom veľkomoravskom a po veľkomoravskom otvorenom sídlisku bolo vybudované feudálne profánne sídlo už v 12. storočí so sakrálnym objektom (rotundou) a cintorínom. Obdobnú genézu vývoja sme preskúmali v prostredí zaniknutej polohy stredovekej dediny v katastri obce Svinica (Čaplovič 1981; 1989) nachádzajúcej sa na rozmedzí Abovského a Zemplínskeho komitátu (župy).

Zaujímavý a v mnohom modelový bol aj sledovaný sídelný vývoj (obr. 2) v povodí Tople a Ondavy, zvlášť v blízkosti ich sútoku a pravobrežnej terasy oboch vodných tokov. Systematický archeologický prieskum J. Macáka a výskum dovoľuje nasledovať ne zovšeobecniť získané poznatky. Najstaršie nálezy z Dvorianok môžeme datovať už do po veľkomoravského obdobia (7.—8. stor.) a to najmä v polohe Veľký kôveš (Budinský—Krička 1981, 37—38; 1982, 47—48; 1983, 60; Mačala—Mačalová 1984, 149—150), na ktorej sa zistili i doklady z veľkomoravského a po veľkomoravského osídlenia (9.—11. stor.). V nasledujúcom období sa mení poloha osídlenia južnejším smerom a to do polohy „Studzinky“, prezývanej tiež Zapadnutý valal (Budinský—Krička 1982, 47; 1983, 60; Mačala—Mačalová 1984, 150), kde sídelný proces pokračuje v 12.—14. resp. aj 15. stor. Po zániku osídlenia v tejto polohe stredovekej dediny, osídlenie sa pravdepodobne presúva na miesta intravilánu dnešnej obce. Spôsobili to nielen zmenené hydrologické a klimatické podmienky (zmena a posun meandrujúceho koryta Ondavy poniže jeho sútoku s Topľou), ale aj kvalitatívne nové spoločensko-hospodárske pomery v období vrcholného a neskorého stredoveku. Charakter obydľí sa v skúmanom chronologickom období výraznejšie nemenil — polozemnice pretrvávali aj v 13.—14. storočí a skúmané sídliská nevytvárali urbanistický celok, čo svedčí o pretrvávajúcom rozptýlenom charakteru obydľí. Väčšina zistených polôh sa nachádzala na vyvýšených terasách v blízkosti meandrujúceho koryta a ramien vodného toku.

O intenzite osídlenia vo veľkomoravskom, po veľkomoravskom období a vôbec v období vrcholného i na začiatku neskorého stredoveku svedčí nielen skúmaná poloha Veľký kôveš a Studzinky v katastri obce Dvorianky, ale aj ďalšie lokalizované sídliská v polohách Hradišče s keramikou zo 7.—9. storočia (Budinský—Krička 1981, 38), Filovo (Budinský—Krička 1981, 38—39), Spod Ondavy (Budinský—Krička 1982, 46—47) obe polohy datované do 11.—12. storočia, Kinčošké lúky (Budinský—Krička 1983, 59—60) v blízkosti terajšej osady Kinčeš, ktorú spájame s polohou zaniknutej stredovekej dediny a ktorá je na základe archeologických nálezov datovaná do 12.—13. storočia. Na východnej strane tejto polohy, na najvyššie položenom mieste sa zistila väčšia kumulácia kameňov. Pôvodne sa z osady Kinčeš pochovávalo na malom cintoríne vo Filove pri Bačkovskom potoku. Lokalizované miesto dovoľuje uvažovať o zaniknutej sakrálnej stavbe (Archív č. 204/81 — VPS AÚ SAV). Ako sme už uviedli celá táto oblasť bola po celý čas stredoveku intenzívne osídlená. Na mieste trhovej osady Trhovište, ktorá sa v písomných prameňoch spomína k roku 1220 ako Villa Wasarhely (Trochta 1968, 36) boli archeologicky zistené dve polohy: Pod hrunikom v blízkosti Lučkoviec a Šankovce — Šankovské zeme, ktorá sa nachádza aj v intraviláne dnešnej obce. Datované sú do veľkomoravského a po veľkomoravského obdobia (9.—12./13. stor.). Ďalšie otvorené sídliská boli lokalizované v katastroch obcí Parchovany, v polohe Turny-Turecká datované do 9.—10. storočia (Budinský—Krička 1980, 51—53); Sečovce — v polohách Dobrošná z 9. stor. (Archív č. 742/84 — VPS AÚ SAV), Vinice, kóta 152 (Koscelok) — zaniknutá sakrálna stavba (Archív č. 743/84 — VPS AÚ SAV), ktorá sa nachádzala powyše staršieho slovanského osídlenia z 8.—9. storočia v polohe Kurčín-Kačmárovce. Zistilo sa aj mladšie osídlenie z 12.—14.

storočia v intraviláne mestečka Sečovce a jeho súčasť Kochanoviec (Archív č. 496/60, 137/69, 142—145/69, 421/70 a 198/71 — VPS AÚ SAV). Intenzívne osídlenie sa lokalizovalo v katastri obce Hriadky — v polohách Konopianky a Porvazy z počiatkami slovanského osídlenia v 9. stor. (dvor JRD), ale najmä z 11.—13. storočia, charakteristické pre rozsiahlu otvorenú stredovekú radu (Archív č. 543/70 — VPS AÚ SAV). V obci Zbehňov — v polohe Verbovec sa zistilo slovanské a stredoveké sídlisko datované do 9.—12./13. storočia (Archív č. 171/70 — VPS AÚ SAV; Budinský-Krička 1976, 50). V katastroch obcí Bačkov sa lokalizovalo sídlisko z 9.—11. storočia v polohe Višňovčík — Višňovská stráň (Budinský-Krička 1982, 44; 1983, 57; 1984, 52) a Vojčice, v polohe Tábla povelkomoravské sídlisko z 10.—12. storočia (Archív č. 7393 — AÚ SAV). Uvedené príklady (obr. 2) dokumentujú kontinuálny vývoj v tomto mezoregiónne v priebehu 8.—13./14. storočia. V nasledujúcom období prichádza k zásadným zmenám v štruktúre osídlenia — formovania sa stálych dedinských urbanizmov. Agrárne sídliská sa dotvárajú a to vo vzťahu k vznikajúcemu hradnému panstvu Purustyan a zemepanskému mestečku Sečovce. Takéto sídliská boli v spomínanej polohe „Kincses puszta“, ktorá sa v roku 1322 uvádza ako Kynches (Sedlák 1987, 386), ďalej z zachovanej polohe Albinov, ktorá podľa písomných prameňov bola už v 14. storočí veľkou obcou a bola zemepanským majetkom a uvádza sa k roku 1329 ako Albun (Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III., 1978, 13). Pozornosť si zaslúži aj zaniknutá dedina s kostolom, ktorá je archeologicky lokalizovaná do polohy Funduše resp. Starý valal (Archív č. 230/69 — VPS AÚ SAV) v katastri obce Božčice. Obec sa prvýkrát spomína v písomných prameňoch, v r. 1321 — Bazza a k roku 1323 — Bozthya (Sedlák 1987, 264, 444). Zanikla spolu s kostolom sv. Anny počas veľkých záplav (Trochta 1968, 9). V počiatkoch a v priebehu svojej existencie 14.—15. storočí bola už zemepanským majetkom.

Vývoj štruktúry osídlenia v priebehu 13.—14. storočia aj v tejto oblasti teda smeroval už od rozptýlených menších sídelných jednotiek (menších usadlostí) k vývoju vyšším formám — stálym uzavretým dedinským sídliskám s dotvárajúcim urbanizmom (podľa charakteru ich situovania) — s hromadným a individuálnym usporiadaním parciel s pravidelným pôdorysom. Aj v tejto oblasti vznikali už tzv. nábrežné alebo potočné dediny, ktoré boli situované po oboch stranách vodného toku, alebo i cestné typy, ktoré sa približne v strede rozširovali do tzv. návšia. Boli už dôsledkom tzv. veľkej kolonizácie v 13.—15. storočí vybudované na základe zákupného — emfyteutického práva či neskôr valašského práva. Môžeme ich lokalizovať najmä v severnejších menej osídlených oblastiach i tohto mezoregiónu. Tieto nové spoločensko-hospodárske pomery mali teda veľký vplyv aj na zmeny dedinských sídlisk, ktoré boli už vo vlastníctve zemanov (Božčice, Albinov). Teda tento proces nebol dôsledkom len vonkajších vplyvov, ale i vnútorného pohybu v zmenených spoločenských, hospodárskych a nakoniec aj politických podmienkach.

Na Spiši (vďaka F. Javorskému patrí k najlepšie archeologicky preskúmaným regiónom na Slovensku) bol sídelný vývoj determinovaný konkrétnymi geografickými danosťami, ale aj osobitými politickými pomermi a to najmä s neskorším „záborom“ (prelom 11.—12. stor.) a jeho začlenením do politickej sféry formujúceho sa uhorského štátu. Jeho charakter mal svoje osobitosti aj zo vzťahu k ostrihomskej arcidiecéze, ku ktorej cirkevno-správne patrili. Stredoveké dedinské osídlenie Spiša (11.—15. stor.) malo teda svoj všeobecný dejinotvorný charakter, ale aj svoje zvláštnosti a jedinečnosti. Toto historické a geografické územie malo rozmanitý charakter vyplývajúci aj z existujúcej tvárnosti terénu, v geografickej stavbe povrchu, hydrologických a klimatických

pomeroch. Veľká väčšina územia — zvlášť Hornádska a Popradská kotlina, ale aj oblasti pod južnými svahmi Spišskej Magury, Ľubovianskej vrchoviny, Levočských vrchov, Braniska, Čiernej hory a Volovských vrchov bola už koncom včasného a na počiatku vrcholného stredoveku (9.—12. stor.) osídlené obyvateľstvom zaoberajúcim sa predvažne poľnohospodárstvom, ale aj domácou resp. remeselnou výrobou a od 13. stor. aj baníctvom a hutníctvom. Pestro členený reliéf niektorých orografických častí Spiša bol predovšetkým vhodný pre pastierstvo, ale intenzívne sa tu rozvíjalo aj poľnohospodárstvo. Jeho južná časť bohatá na nerastné zdroje podmienila však aj rozvoj prospekcie a v tejto spojitosti baníctva. Spomínaná geografická charakteristika regiónu, rozdielna kvalita bonity pôdy, veľký počet menších vhodných zdrojov, ale aj dôležitá ochrana oblasti od prevládajúcich západných vetrov pohorím Vysokých Tatier, boli preto vhodné pre zakladanie nových sídlisk aj v priebehu 11.—15. storočia, a to oveľa viac než sa doposiaľ uvažovalo. Pri dokumentovaní vývoja sídelnej štruktúry sme sa snažili sledovať postrehnuteľné znaky o dobových klimatických pomeroch, ktoré taktiež ovplyvnili nielen voľbu polohy sídliska, ale aj charakter obydsia-domu, jeho orientáciu, konštrukciu. Mali teda iste aj značný podiel na presunoch či posunoch jednotlivých objektov i celých sídlisk. Napokon zaiste zohrali určitú, i keď nie vždy rozhodujúcu úlohu aj pri ich zániku. Táto skutočnosť pri štúdiu danej problematiky si vyžadovala a vyžaduje venovať pozornosť výskumu a rekonštrukcii historickej klímy v malých regiónoch, čo je však úloha veľmi zložitá. Napriek mnohým rozdielnym názorom na vývoj klimatických pomerov v 11.—13. storočí, prevládajú názory, že práve toto obdobie bolo vhodné pre dosídľovanie aj menej výhodných terénov. Tieto poznatky plne korešpondujú s veľkými kolonizačnými zmenami na Spiši v tomto období (Halaga 1961, 214—220; Beňko 1974, 33—49). Práve v polstoročí medzi rokmi 1301—1350 (nielen podľa C. E. P. Brooksa 1950, 300 a n.) sa predpokladá oveľa väčšia intenzita zrážok. Možno — samozrejme pre tento región s určitými rezervami — prijať závery, že v rokoch 1328—1397 bolo prevažne teplé a naopak v rokoch 1420—1464 extrémne cirkulačné obdobie s neobvyklým počtom studených zím a chladných liet (Čaplovič—Javorský 1989, v tlači). Keď chceme rámcovo pripustiť premietnutie týchto všeobecne platných záverov aj pre túto oblasť, musíme tieto poznatky dôkladne — precízne konfrontovať so zistenou situáciou na preskúmaných lokalitách a zistených polohách so stopami stredovekého osídlenia. Práve tieto klimatické zmeny mali svoj určitý podiel — nie vždy však rozhodujúci — na zanikaní, pustnutí veľkého počtu sídlisk i v tomto regióne a to na rozhraní 13.—14. stor., ale aj v mladších obdobiach (napr. v druhej pol. 15. stor.) čo výrazne ovplyvnilo štruktúru sídelného vývoja. Na tieto i ďalšie vplyvy zmien osídlenia (posun alebo zánik sídlisk) poukázali aj S. Weber (1897) a B. Polla (1975).

Pri doterajšej sumarizácii príčin zániku jednotlivých sídlisk na Spiši v 13. stor. a na začiatku 14. stor. sa veľký význam pripisuje najmä druhotným dôsledkom a to zvlášť tatarskému vpádu v rokoch 1241—1242, ale aj vnútorným feudálnym rozbrojom v rokoch 1275—1289. Naše pozorovania však dokazujú, že okrem hospodárskych a politických aspektov mali na stagnáciu — regres — progres sídelného vývoja značný vplyv aj klimatické podmienky. Napríklad výskum na lokalite Spišský Hrušov — Miloj lokalizoval staršie veľkomoravské a najmä poveľkomoravské osídlenie na okraji močaristého terénu pri potoku Lodina. Mladšia stredoveká dedina Miloj bola v priebehu 13. storočia už vybudovaná na miernom svahu, a to nad zaniknutou polohou slovanského osídlenia (Polla 1966, 154; Javorský 1984, 102; 1985, 118). Podobná situácia bola aj na zaniknutej stredovekej dedine z polovice 13.—15. storočia Zalužany (Polla

1962), ktorá bola vybudovaná nad sútokom dvoch potokov pričom jej južný, dolný okraj čiastočne zasahoval na polohu, kde sa nachádzalo staršie, zaniknuté povelkomoravské sídlisko z 10.—12. storočia. Ešte južnejšie sa lokalizovala poloha sídliska rámcove datovaného do 9., najmä však 10.—13. storočia a to na pravom brehu potoka Kapusnica, ale aj slovanského sídliska (9.—10. stor.) v polohe Močiare v katastri obce Nemešany (Javorský 1982, 119). Teda aj v tomto mikroregióne bol v priebehu 13. storočia zistený posun osídlenia do vyššej polohy — zaniknutej stredovekej dediny Zalužany. Klimatické podmienky zapríčinili zvýšenie hladiny spodných vôd, ktoré podmáčali staršie zahlbené obydlia a tak i posun osídlenia na prelome 13.—14. storočia sa realizoval do takej vzdialenosti — vyššej polohy, aby voda nepoškodzovala obydlia — domy, ale taktiež aby sa sídlisko výrazne nevzdialilo od dôležitého vodného zdroja. Tieto pomery mali istý, i keď nie rozhodujúci podiel pri výstavbe jednopriestorových a dvojpriestorových nadzemných obydľí — domov s kamennou podmurovkou na zaniknutej stredovekej dedine Krigov v katastri obce Pavlany. V predchádzajúcom, relatívne suchšom období (na konci 12. a v priebehu 13. storočia) boli obydlia vybudované v polohe, ktorá bola pri zhoršených klimatických podmienkach (väčšej zrážkovej aktivite) veľmi podmáčaná. Na začiatku 14. storočia boli už systematicky spodnými vodami zaplavované a tak neobývateľné. Preto sa pristúpilo v spojitosti s budovaním domov a uzavretých dvorov k ich odvodňovaniu — vybudovaním priekopy (Čaplovič—Javorský 1989, v tlači).

Zložitý proces začleňovania severného Slovenska do uhorského štátu bol ukončený až v priebehu 12. storočia. Vojenské, politické zásahy nemôžeme na Spiši vylúčiť ani z 10.—11. storočia. Odrazilo sa to v čiastočnom úbytku otvorených sídlisk, spôsobený väčším pohybom obyvateľstva, ktoré v rámci vnútornej kolonizácie sa presúva z menších sídelných — prechodných jednotiek do väčších, stálejších už dedinských celkov, ale aj dosiďuje severnejšie oblasti tohto regiónu (Halaga 1961, 200—201; Ratkoš 1965, 158—176; Varsík 1984, 530; Marsina 1984, 39). V priebehu týchto štruktúrálnych sídelných zmien, možno predpokladať aj podstatný zásah do majetkovej držby pôdy. Už neskôr v priebehu 11. storočia prichádza k narušovaniu susedských obcí a taktiež sa uskutočňuje ďalšia hospodárska a sociálna diferenciacia obyvateľstva (Ledererová 1960, 510—514; Kučera 1974, 339). Preto je žiadúce revidovať dnes už neprijateľný názor, že k narušovaniu týchto celkov — obcí, chotárov nastalo na Spiši až donáciami v 13. storočí (Suchý 1974, 51).

Tieto skutočnosti sa museli odraziť aj na dispozičnom formovaní a charaktere osád, uzavretých usadlostí ako aj samotných domov. Výsledky výskumu slovanského osídlenia na Spiši dokazujú, že obydlia v osadách (okrem hradiska na Čingove) neboli usporiadané do ulicovky (Čaplovič—Javorský 1989, v tlači). Zhlukový alebo rozptýlený typ otvorených sídlisk pretrvával a až vznikajúce individuálne vlastníctvo pozemkov so snahou situovať domy do jednotlivých parciel boli príčinami vzniku ulicovej dispozície sídlisk, tak ako na to vo všeobecnosti poukázali A. Pitterová (1968, 170), V. Nekuda (1975, 27) a A. Ruttkay (1985, 165). Je samozrejmé, že táto genéza sídlisk nemohla byť priamočara, „modelovo“ jednoznačná. S takýmto vývojom je možné počítať na lokalitách, kde sa rešpektovalo tzv. „slovanské zvykové právo“ alebo „sloboda Slovanov“ (Szentpétery—Borsa 1961, 2—3, č. 2897; Varsík 1977, 193). Na druhých sídelných jednotkách — lokalitách, kde takéto podmienky neexistovali sa premeny v sídelnej štruktúre uskutočňovali pomalšie. Bolo to spôsobené skutočnosťou, že feudálne vlastníctvo kráľovských majetkov hradného panstva Spiš, ale aj feudálna držba pôdy „slovanských šľachticov“ (máme

ich ešte aj v 13. storočí podchytených ako „comes Secavorum“) bránila vývoju a to prechodu v držbe pôdy od občiny k jej slobodnej držbe jednotlivými roľníkmi (Ledererová 1960, 510—521; Szentpétery—Borsa 1961, 95, č. 2518; Suchý 1969, 123—126). Z týchto dôvodov považujeme súkromné vlastníctvo pôdy za jeden z rozhodujúcich podnetov pre vznik dedín s ulicovou zástavbou (Čaplovič—Javorský 1989, v tlači). Tento záver je v protiklade s tendenčnými úvahami, tvrdeniam niektorých bádateľov, že radová zástavba sídlisk na Spiši bola cudzorodým prvkom, importovaným do tohto prostredia kolonistami v priebehu 12.—13. storočia (napr. Ušák 1977, 501). Práve radová zástavba na zaniknutých stredovekých dedinách Krigov—Pavfany a Horanské—Vlková na strane jednej a naopak značne rozptýlené na iných sídelných jednotkách-lokalitách z 12.—15. storočia na strane druhej, odrážajú v protikladoch nesmierne zložité hospodárske a spoločenské pomery na Spiši.

Druhá polovica 13. storočia bola obdobím, keď vo veľmi zložitých pomeroch, ale najmä prispením domáceho slovienskeho-slovenského obyvateľstva, ako aj nemeckých a maďarských kolonistov, sa mnohé časti starších sídelných celkov, trhových stredísk, prirodzene sa stali kryštalizačnými jadrami nových sídiel, ktoré v genéze spomínaného vývoja postupne nadobudli charakter stredovekých miest (Halaga 1964, 71; Varsik 1972, 206; Marsina 1973, 337—367).

Treba však pripomenúť, že archeológia nateraz nedisponuje dôkazmi o výraznejšom vplyve Nemcov a Maďarov predovšetkým v počiatkoch genézy (vo vývoji) stredovekého dedinského domu na Spiši. Nemožno však vylúčiť mnohé podnety. Podobne ako dedinský dom, ktorý vznikol najmä na základe praktických požiadaviek a estetického cítenia jeho budovateľov, aj pri vzniku stredovekej mestskej architektúry museli platiť tie isté princípy. Osobitne to platí pre štádium, obdobie ich privilegovaného vývinu (Marsina 1973, 337—367), keď mali tieto útvary ešte zväčša charakter poľnohospodárskych dedín. Otázne a pre ďalší výskum podnetné i dôležité je riešenie úlohy či už v tomto vývojom štádiu (13. a začiatkom 14. storočia) možno rozpoznať a prípadne zistiť rozdielne typologické znaky, ktoré by už pri ich vzniku dokazovali výrazný vplyv „hostí“ — cudzích kolonistov. Napriek skutočnosti, že doteraz nebola komplexne preskúmaná ani jedna „kolonizačná osada“, nechýbajú nám základné poznatky o domoch vybudovaných kolonistami. Preskúmali sa obydlia zaniknutej stredovekej osady Nova Villa, ktorá bola v tesnej blízkosti slovenskej dediny Iglov v katastri Spišská Nová Ves (Javorský 1981, 114—116). Podobne to bolo aj na ďalších lokalitách, kde sa kolonisti etapovite usadzovali medzi domácim slovanským — slovienskym obyvateľstvom napr. Gelnica, Levoča, Spišský Štvrtok, Kežmarok. Nerozpoznali sa však výrazne rozdielne, napríklad typologicky nové dispozičné riešenia obydlí-domov. Svedčí to o skutočnosti, že kolonisti prijali staršie stavebné tradície a typy domov slovienskeho obyvateľstva (Čaplovič—Javorský, 1989, v tlači).

Využíval sa overený stavebný postup, konštrukčné prvky a dostupný stavebný materiál v tomto regióne, tak ako na túto skutočnosť poukázali aj výsledky národopisného výskumu (Vydra 1958, 181; Kovačevičová 1967, 423—437). Výraznejší podiel na formovaní stredovekého domu, charakteru-dispozície sídlisk na Spiši nemala ani druhá etnická zložka vo vtedajšej mnohonárodnostnej feudálnej spoločnosti — Maďari.

Týmto závermi nechceme popierať význam stredovekej kolonizácie pre všeobecný rozkvet Spiša. Podobne ako v konkrétno-historickej situácii začlenenie Spiša do uhorského štátu urýchlilo jeho feudalizáciu, aj kolonisti svojim spôsobom pozitívne ovplyvnili nielen jeho hospodársky, ale aj sociálny a kultúrny vývoj (Halaga 1964, 75; Uličný 1970, 5—14; Špiesz 1972, 16). Opätovne

však je potrebné zdôrazniť — tak ako o tom svedčia nielen výsledky archeologického výskumu a prieskumu — že jadrom formujúcej sa feudálnej stredovekej spoločnosti, jej hospodárskej a kultúrnej prosperity bolo aj v 13. a v prvej pol. 14. storočia domáce slovienske-slovenské obyvateľstvo, ktoré zohrávalo v mnohom určujúcu úlohu a to aj v procese vývoja sídelnej štruktúry na celom Spiši.

Doterajšie výsledky bádania, použité metodické postupy a metodologické prístupy, konkrétne uplatnené na náčrte modelov v regiónoch Zemplína a Spiš nás upozorňujú, že pri riešení problematiky stredovekého osídlenia, najmä v období jeho výrazných štrukturálnych kvantitatívnych a kvalitatívnych zmien v priebehu 13.—prvej polovice 14. storočia, ktoré je v historickej spisbe označované ako počiatočné obdobie tzv. veľkej kolonizácie, je žiaduce:

1. Vychádzať z konkrétneho-historickej situácie v jednotlivých modelove stanovených mikro, mezo či makroregiónoch. Predpokladom komplexnej analýzy je dôsledné poznanie staršej sídelnej štruktúry (veľkomoravského a po veľkomoravského obdobia z 9.—12. stor.), využitie všetkých dostupných prameňov, ako aj poznanie terajšie stavu v teréne (vyžaduje si to však revíziu všetkých v minulosti podchytených a dokumentovaných nálezov a nálezísk a to vo vzťahu ku konkrétnemu geografickému prostrediu).

2. Zužitkovať všetky údaje a poznatky o prírodnom prostredí a geografickej polohe, polyfaktorálnej štruktúre podmienok, ktoré zohrávali dôležitú úlohu vo vývoji a charaktere osídlenia, najmä však pri vzniku, jeho formovaní, zmenách i zániku. Všeobecne platné poznatky však nie je možné v plnom rozsahu prenášať či aplikovať v konkrétne študovanom prostredí (regiónu) — stávajú sa predovšetkým východiskom pri skúmaní danej problematiky.

3. Využiť interdisciplinárne metódy pri komplexnom prístupe v štúdiu danej problematiky, podrobiť kritickej analýze pramennú bázu a to v komparácii a v konfrontácii získaných písomných a hmotných prameňov ako aj dôležitých terénnych pozorovaní.

Výsledky výskumu v oboch spomínaných geograficky odlišných územiach svedčia o veľkom význame vnútornej kolonizácie pri osídľovaní resp. dosídľovaní jednotlivých oblastí. Súčasne upozornili na úlohu nepreceňovania vonkajších kolonizačných vplyvov reprezentovaných inými etnikami, stredovekými národnosťami v Uhorsku, ktoré prenikali do domáceho slovanského-slovienskeho sídelného habitu, a to už počnúc koncom včasného a v období vrcholného i neskorého stredoveku (10.—15. stor.). Na základe archeologického materiálu nie je možné v tomto skúmanom období sídelných zmien (13.—zač. 14. stor.) rozlíšiť materiálnu kultúrnu (hnutelné i nehnuteľné pamiatky) maďarskej a slovienskej-slovenskej stredovekej národnosti, v oblastiach Zemplína a Spiša. Podobne je veľmi obťažné z nich vyčleniť špecifická charakteristické pre príslušníkov novoprichádzajúcich národností (etník) a to z východu i zo západu, ktoré v priebehu 13.—14. stor. nachádzajú v Uhorsku svoj „domov“ (Nemcov. Kumánov, Rumunov, nových skupín Rusínov — Valachov i Poliakov a pod.). Je však nepopierateľné (svedčia o tom predovšetkým písomné a niektoré toponomastické pramene), že i oni mali svoj podiel na zmenách v sídelnej štruktúre, najmä jej intenzite v oblastiach, ktoré sa v tomto období dosídľovali a poskytovali vhodné podmienky pre ich existenciu.

Napriek tomu, že nosnou témou tohto časove ohraničeného príspevku nebolo riešenie vzniku miest a mestiečiek je potrebné v závere vyzdvihnúť nesporný vklad príslušníkov nemeckej stredovekej národnosti na ich počiatkoch a rozvoji. Tieto vyššie formy sídelných jednotiek boli lokované v oblastiach, kde bola archeologickým prieskumom doložená rozsiahla sídelná štruktúra domá-

ceho slovienskeho-slovenského obyvateľstva. Práve v tomto prostredí, ktoré tak vytváralo dôležité hospodárske zázemie, vznikali kráľovské, banské mestá a zemepánske mestechá. V blízkom okolí Levoče, Kežmarku, Spišskej Novej Vsi, Prešova, Sabinova, Košíc, Michaloviec, Trebišova, Sečoviec a pod. sa zistili polohy starších otvorených predovšetkým agrárnych sídlisk z 11.—13. storočia s citeľnou previazanosťou na staršiu veľkomoravskú sídelnú štruktúru.

Z uvedeného stavu výskumu vyplýva, že je v súčasnosti potrebné vzdať sa už obranárskych resp. „útočných“ teórií. Nehľadať len rozdiely a v období tzv. veľkej kolonizácie na jednej strane preceňovať cudzie vplyvy a podnety a tak aj podceňovať význam hospodárskej základne a spoločensko-kultúrneho rozvoja domácej slovienskej sídelnej štruktúry, alebo aj naopak zase kategoricky odmietať akýkoľvek vplyv týchto nových „cudzích“ prvkov a ich logický prienik do spoločenského, hospodárskeho a kultúrneho rozvoja formujúcej sa slovenskej stredovekej národnosti. Dôkazom životaschopnosti domáceho slovienskeho-slovenského obyvateľstva bola aj spôsobilosť prijímať tieto nové podnety a tak obohacovať a rozvíjať staršie slovienske (veľkomoravské) tradície uchované v hodnotách a to už v nových historických spoločensko-ekonomických podmienkach. Svedčí o tom aj skutočnosť, že sa v priebehu tohto obdobia predkapitalistických triednych výrobných vzťahoch vytvorili podmienky pre existenciu slovenskej stredovekej národnosti a tak aj dôležité predpoklady pre neskorší vznik novej, vyššej formy ľudského spoločenstva — slovenského národa v podmienkach už kapitalistickej spoločenskoekonomickej formácie v mnohonárodnom Rakúsko-Uhorsku.

Literatúra

- ANDEL, K., 1955: Výsledok archeologického prieskumu na Zemplínskoužskej nížine v rokoch 1953—1954. Vlastivedný zborník 1, Košice, 144—171.
- BEŇKO, J., 1974: Prechod severospišských osád z dedinského emfiteutického práva na mestské práva. In: Spišské mestá v stredoveku, Košice, 33—43.
- BEŇKO, J., 1985: Osídlenie severného Slovenska. Košice.
- BROOKS, C. E. P., 1950: Climate through the Ages. A study of the climatic Faktors and their Variations. London.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1976: Archeologické prieskumy a nálezy na východnom Slovensku v roku 1975. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975. Nitra, 46—54.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1977: Nálezy z prieskumu na východnom Slovensku. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. Nitra, 65—81.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1978: Archeologické prieskumy a nálezy na východnom Slovensku. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977. Nitra, 39—56.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1980: Nové nálezy na východnom Slovensku. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra, 46—65.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1981: Nové nálezy na východnom Slovensku. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980. Nitra, 35—53.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1982: Nové nálezy na východnom Slovensku. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981. Nitra, 44—57.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1983: Nové nálezy na východnom Slovensku. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1982. Nitra, 57—65.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1984: Nové nálezy na východnom Slovensku. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983. Nitra, 51—61.
- ČAPLOVIČ, D., 1981: Stredoveká dedina vo Svinici a jej význam pre poznanie stredovekého dedinského osídlenia na východnom Slovensku. In: Archaeologia historica 6. Brno—Košice, 499—504.
- ČAPLOVIČ, D., 1983: Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku. Slovenská archeológia 31, 357—413.
- ČAPLOVIČ, D., 1984: Stredoveká dedinská sakrálna stavba na východnom Slovensku. In: Historica Carpatica 15, Košice, 187—210.

- ČAPLOVIČ, D., 1989: Stredoveká dedinská sakrálna stavba vo Svinici. In: *Historica Car-patica* 20, Košice, v tlači.
- ČAPLOVIČ, D.—JAVORSKÝ, Fr., 1989: Najnovšie poznatky o vývoji stredovekého de-dinského domu na Spiši. In: *Nové obzory* 31, Prešov—Košice, v tlači.
- GERVES—MOLNÁR, V., 1972: A középkori Magyarországi rotundai. Budapest.
- HABOVŠTIK, A., 1973: Stredoveké zaniknuté sídliská ako predmet historicko-archeo-logického výskumu. *Slovenská archeológia* 21, 221—228.
- HALAGA, O. R., 1961: Hospodársko-spoločenský vývoj Šariša a Spiša, ako pohraničia v 12.—13. storočí. In: *Nové obzory* 3, Prešov—Košice, 200—220.
- HALAGA, O. R., 1964: Vznik miest na východnom Slovensku. In: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava, 70—84.
- HALAGA, O. R., 1975: Košice — Balt. Košice.
- HUDÁK, J., 1984: Patrocínia na Slovensku (Súpis a historický vývin). Bratislava.
- JAVORSKÝ, F., 1981: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš AÚ SAV. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980*. Nitra, 108—126.
- JAVORSKÝ, F., 1982: Prieskumy Výskumnej expedície Spiš. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981*. Nitra, 110—134.
- JAVORSKÝ, F., 1984: Záchranné výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*. Nitra, 96—112.
- JAVORSKÝ, F., 1985: Záchranné výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984*. Nitra, 110—125.
- KADLEC, K., 1928: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. Praha.
- KAMINSKÁ, L., 1982: Výskum románskej sakrálnnej stavby a včasnostredovekého cinto-rína v Trebišove. In: *Archaeologia historica* 7, Brno, 415—418.
- KOVAČEVIČOVÁ, S., 1967: Historičnosť a typickosť ľudovej architektúry na Slovensku. *Slovenský národopis* 15, 417—453.
- KUČERA, M., 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- LEDEREROVÁ, E., 1960: Štruktúra uhorskej spoločnosti v rannom stredoveku. *Historický časopis* 8, 509—525.
- MAČALA, P.—MAČALOVÁ, M., 1984: Výskum v Dvoríankach a záchranné výskumy v po-vodí Tople. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*. Nitra, 149—151.
- MARSINA, R., 1971: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava.
- MARSINA, R., 1973: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. *Historický časopis* 21, 337—367.
- MARSINA, R., 1984: Osídlenie Slovenska od 11. do polovice 13. storočia. *Historické štúdie* 27, 39—60.
- NEKUDA, V., 1975: Pfaffenschlag, zaniklá stredoveká ves u Slavonic. Brno.
- PASTOR, J., 1958: Pohrebisko z XII.—XIII. storočia v Somotore. *Múzeum* 2, 65—75.
- PASTOR, J., 1959: Zpráva o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Ko-šiciach v roku 1958. *Múzeum* 4, 618—620.
- PITTEROVÁ, A., 1968: Typy nejstarších slovanských sídlišť vesnického charakteru a je-jích vývoj ve světle archeologických pramenů. *Český lid* 55, 169—179.
- POLLA, B., 1962: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava.
- POLLA, B., 1966: Zaniknutá stredoveká osada Milož. In: *Sborník SNM — História* 6, 117—160.
- POLLA, B., 1975: Stredoveké zaniknuté osady na Spiši. In: *Nové obzory* 17, Prešov—Ko-šice, 161—193.
- POVALA, G., 1970: Opevnená osada s kostolom v Brehove. In: *Východoslovenský pra-vek I*, 111—118.
- RATTKOŠ, P., 1965: Podmanenie Slovenska Maďarmi. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Bratislava, 141—178.
- RUTTKAY, A., 1970: Stredoveké osídlenie v Oboríne. In: *Východoslovenský pravek* 1, 95—110.
- RUTTKAY, A., 1985: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.—11. storočí z hľadiska archeologického bádania. In: *Veľká Morava a počátky česko-slovenské štátnosti*. Praha—Bratislava, 141—185.
- RUTTKAY, A., 1986: Vývoj štruktúry stredovekého osídlenia na základe komparácie hmotných a písomných prameňov na území okresu Topoľčany. *Slovenská archeo-lógia* 34, 425—438.
- SEDLÁK, V., 1980: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*. Veda—Bratislava.
- SEDLÁK, V., 1988: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislava.
- SLIVKA, M.—ČAPLOVIČ, D., 1983: Včasnostredoveké osídlenie Šariša. In: *Študijné zvesti AÚ SAV*, 20, Nitra, 273—301.
- SLIVKA, M.—VALLÁŠEK, A., 1982: Hospodárske zázemie šľachtických sídiel v oblasti Horného Zemplína. In: *Archaeologia historica* 7, Brno, 289—310.

- SLIVKA, M.—VALLAŠEK, A., 1983: Stredoveké šľachtické sídla v južnej časti Zemplína. In: *Nové obzory* 25, Prešov—Košice, 145—190.
- SUCHÝ, M., 1969: Vývoj spišského hradného panstva do konca 17. storočia. In: *Nové obzory* 11, Prešov—Košice, 123—236.
- SUCHÝ, M., 1974: *Dejiny Levoče I.*, Košice.
- SZENTPÉTERY, I.—BORSA, I., 1961: *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II.* Budapest.
- ŠIŠKA, S., 1962: Nové nálezy na východnom Slovensku. *Archeologické rozhledy* 14, 765—775.
- ŠIŠKA, S., 1977: Archeologický prieskum Východoslovenskej nížiny v roku 1976. In: *AVANS v roku 1976*. Nitra, 272—275.
- ŠPIESZ, A., 1972: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava.
- TROCHTA, J., 1968: Zoznam stredovekých fár na Slovensku — XVII. Zemplínska stolica (originál rukopisu ÚHV Bratislava).
- ULIČNÝ, F., 1970: Včlenenie Šariša do Uhorského štátu. In: *Nové obzory* 12, Prešov—Košice, 5—14.
- ULIČNÝ, F., 1981: Zánik dedín v Šariši v 13.—16. storočí. In: *Archaeologia historica* 6, Brno—Košice, 521—525.
- ULIČNÝ, F., 1985a: Vývoj osídlenia doliny hornej Ondavy do začiatku 17. storočia. In: *Historica Carpatica* 16, Košice, 181—214.
- ULIČNÝ, F., 1985b: Podiel cirkevných inštitúcií na vývoji osídlenia a hospodárstva východného Slovenska v 12.—16. storočí. In: *Archaeologia historica* 10, Brno, 357—367.
- ULIČNÝ, F., 1986: Vývoj osídlenia doliny hornej Ondavy do začiatku 17. storočia. In: *Historica Carpatica* 17, Košice, 71—87.
- ULIČNÝ, F. 1987: Vývoj osídlenia horného povodia Ondavy do začiatku 17. storočia. In: *Historica Carpatica* 18, Košice, 161—178.
- UŠAK, J., 1977: Architektúra spišských miest a jej odraz vo vidieckych stavbách. *Slovenský národopis* 25, 500—507.
- VARSÍK, B., 1964: Osídlenie Košickej kotliny. I., Bratislava.
- VARSÍK, B., 1967: K vzniku a pôvodu slovenského a maďarského názvu Zemplín — Zemplén. In: *Sborník FFUK-Historica* 18. Bratislava, 135—148.
- VARSÍK, B., 1972: Zo slovenského stredoveku. Bratislava.
- VARSÍK, B., 1973: Osídlenie Košickej kotliny. II., Bratislava.
- VARSÍK, B., 1977: Osídlenie Košickej kotliny, III., Bratislava.
- VARSÍK, B., 1984: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. *Historický časopis* 32, Bratislava, 529—554.
- WEBER, S., 1897: Elpúszult helységek a Szepességben. In: *Századok* 31, 414—422.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III, Bratislava 1978.
- VYDRA, J., 1958: *Ľudové staviteľstvo na Slovensku*. Bratislava.

Zusammenfassung

Die Strukturänderungen der Besiedlung im 13. und in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts

(Versuch einer Modellskizze in den Regionen Zemplín und Spiš)

Einleitend weist der Autor auf die Bedeutung des Verfolgens der Änderungen der Siedlungsstruktur im Laufe des 13.—14. Jh. in Ungarn hin. Er vermerkt, daß es noch immer nicht recht gelingt, bei der Verfolgung dieser Problematik interdisziplinäre Zutritte in vollem Maß einzusetzen, obwohl bereits vereinzelt Merkmale einer komplexeren und natürlich auch ganzheitlichen historischen Erkenntnis der Entwicklung des Siedlungsprozesses existieren, die Bestrebungen der Mediävisten und Archäologen zu vereinheitlichen, was teilweise auch für weitere, vor allem gesellschaftswissenschaftliche Disziplinen bei der Lösung dieser Aufgaben gilt. So verstehen manche Historiker die Ergebnisse der Geländeuntersuchung und das entsprechende theoretische Forschen nur als eine Art unumgängliche „Ergänzung“ oder als „modernen“ Beitrag der komplexen historischen Forschung.

Im folgenden Teil des Aufsatzes widmet sich der Autor den Ergebnissen der Analyse jener Änderungen, die sich aus dem orographischen und höhenmesserischen Aspekt der Siedlungsentwicklung auf dem Gebiet der östlichen Slowakei im 11.—15. Jahrhundert ergeben. Er verweist auf die Tatsache, daß diese allgemein geltenden Erkenntnisse zu korrigieren sind, indem man eingehende Analysen kleinerer geschlossener Einheiten — Mikroregionen und Mesoregionen — unternimmt. Aus der erwähnten

verallgemeinernden Analyse geht hervor, daß die in das 11. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts datierte Siedlungsintensität von 350 m Seehöhe an beträchtlich abnimmt. Bei jüngeren offenen Siedlungen, die in die zweite Hälfte des 13.—15. Jh. datiert werden, ist dies nicht so markant, im Gegenteil: Siedlungseinheiten erscheinen in extremen Lagen, in 850—875 und mehr m Seehöhe. Am Schluß dieses Kapitels wird konstatiert, daß die angeführten Tatsachen mit Siedlungsverschiebungen zusammenhängen, die von der seit dem 13. Jh. einsetzenden inneren, aber auch äußeren Kolonisation bedingt waren. Die Siedlungsstruktur bildet sich schrittweise aus und behält nach dem 15. Jh. mit gewissen mikroregionalen Änderungen den zu Beginn der Neuzeit im 16. und 17. Jh. erfaßten Stand (vor allem in der nördlichen und nordöstlichen Slowakei).

Im Verlauf dieses Zeitalters verwirklichte sich die Konzentration der Besiedlung in geschlossene und mit ihrem Grundriß bereits typische Landsiedlungen (beispielsweise aus dem 11.—12. Jh. wurden bisher in Leles sechs Lagen, in Zemplín sieben Lagen im Intravillan und Extravillan der genannten Gemeinden erfaßt). Der Verfasser dokumentiert an konkreten Beispielen, wie mache dieser Siedlungseinheiten am Anfang der zweiten Hälfte des 13. Jh., besonders aber im 14.—15. Jh. zu sich formenden, qualitativ höher stehenden Siedlungsgebilden verschmolzen: in königliche Bergstädte und die sogenannten landesherrschaftlichen Untertanen-Städtchen mit Markt- und Mautrecht (z. B. die Siedlungssglomerationen als Vorläufer der Städte Košice, Levoča, Prešov, Gelnica, Veľký Šariš, Kežmarok, Sabinov — schon im 13. Jh.; Bardejov, Smolník, Hanušovce nad Topľou, Rožňava, Spišská Nová Ves im 14. Jh.; Michalovce, Vranov, Humenné, Trebišov, Leles, Kapušany, Kurima, Brezovica, Plavač, Poprad und andere im 14., vor allem aber 15. Jh.).

Im folgenden Teil des Beitrags wird auf die Siedlungsentwicklung im Bereich von Zemplín vom 11. bis zum 13.—14. Jahrhundert hingewiesen.

Die Siedlungsstruktur konzentrierte sich markant in der Nähe von Gewässern (Topľa, Ondava, Laborec, Bodrog, Latorica und Uh) bis zum Fuß des östlichen Karpatenbogens (Vihorlat-Gutiner Bereich und die Niedrigen Beskiden) und knüpfte sozusagen gesetzmäßig an die großmährische Besiedlung an, deren wichtige Zentren die großmährischen Burgwälle Zemplín und Brekov waren. Die Entstehung des Zempliner Komitats schon im 11. Jahrhundert knüpfte unmittelbar an großmährische Wirtschafts- und Verwaltungszentren an und hing sicherlich mit den Vorstößen des ungarischen Königs Stephan I. in das Tisa-Tal um das Jahr 1018 zusammen. Das ganze Gebiet gehörte kirchenrechtlich der Diözese Jóger. Archäologische Untersuchungen belegen, daß sich gerade in der Umgebung dieser weltlichen und kirchlichen Zentren die Besiedlung konzentrierte. Natürlich spielte sie sich in der Nähe von Marktzentren ab (Streda nad Bodrogom, Zemplín, Trhovište), aber auch weiterer älterer, wahrscheinlich großmährischer Zentren (z. B. in der Umgebung der Gemeinden Beša und Oborín), wohn ein archäologisch bisher noch nicht lokalisierter slawischer Burgwall — richtig Zentrum (?) — situiert wird, das in den Schriftquellen im Jahr 1265 als „terra Gragyssa“ und im Jahr 1283 als „terra Haragissa“ angeführt wird; und Dvorianky kommt in der ersten schriftlichen Erwähnung aus dem Jahr 1314 als „Vdwarniky“ vor. Man verbindet es mit der Lage „Hradišče“. Der Siedlungshabitus aus großmährischer und nachgroßmährischer Zeit schuf ideale Bedingungen für qualitative Änderungen auch in diesem Gebiet (in dessen Siedlungsstruktur), und dies schon vom 12., besonders aber vom 13. und Beginn des 14. Jahrhunderts an. Der Autor nimmt an, daß vor allem die wirtschaftliche Entwicklung und gesamtgesellschaftliche Lage eine systematischere Kolonisation schon vor der Mitte des 13. Jahrhunderts auch in weiter nördlich liegenden Gebieten hervorgerufen hat (im Laborec-Fluß — im Gebiet Humenné und Ondava-Flußgebiet — und im Gebiet Malá Domaša). Diese Tatsache ist ein Beweis, daß der großen äußeren Kolonisation bereits im Verlauf des 13. Jahrhunderts eine heimische innere Kolonisation als Begleiterscheinung der gesellschaftlichen Entwicklung seit dem Herrscher Ondrej II. (1205—1235) vorangegangen ist. Die markantesten Änderungen spielten sich jedoch im ländlichen Milieu von der zweiten Hälfte des 13. Jh. und im Verlauf des 14. Jh. (besonders seiner ersten Hälfte) ab. Dies hing mit der umfangreichen politisch-verwaltungsrechtlichen Reorganisation Bélas IV. und der letzten Mitglieder der Arpaden-Dynastie, mit der zunehmenden Dezentralisierung und Polarisierung der von inneren Unruhen hervorgerufenen Zwiste in der Zeit der Kämpfe um den ungarischen Thron zwischen Karol Róbert und Matúš Čák zu Beginn des 14. Jahrhunderts zusammen, aber auch mit der Befestigung der politischen Macht der Anjous, die diesem wirtschaftlich und geographisch wichtigen Gebiet ebenfalls hohe Aufmerksamkeit widmeten. Den Widerschein dieser Änderungen im Siedlungsprozeß dokumentiert der Autor am Modell zweier Regionen in Zemplín: der Mikroregion Brehov (Abb. 1) und der Zwischenregion im Gebiet des Topľa- und Ondava-Flußgebiets in der Nähe von Dvorianky und Trhovište.

Im folgenden Teil des Beitrags befaßt sich der Autor mit der Siedlungsentwicklung in der Zips, die zu den relativ am besten untersuchten Gebieten der Slowakei gehört. Er führt an, daß die Entwicklung dort ebenfalls von konkreten geographischen Gegebenheiten bestimmt war, jedoch auch von persönlichen politischen Verhältnissen, und dies im Zusammenhang mit der frühesten „Besetzung“ (Wende des 11. und 12. Jahrhunderts) und Eingliederung in die politische Sphäre des sich formenden ungarischen Staates. Bei der Dokumentierung der Siedlungsentwicklung widmet der Autor den klimatischen Verhältnissen der Zeit hohe Aufmerksamkeit und verweist an Hand konkreter Beispiele auf ihre Bedeutung im Zusammenhang mit Verschiebungen der Siedlung in höhere Lagen, bzw. Änderungen der Lage besonders vor dem 13. Jahrhundert und infolge klimatischer Wandlungen im Verlauf des 14. Jahrhunderts (Miloj —Spišský Hrušov, Zalužany—Nemešany, Krigov—Pavľany). Auch macht er auf die Tatsache aufmerksam, daß stukturelle Siedlungsänderungen wesentliche Eingriffe in den Bodenbesitz hervorriefen und es schon im Lauf des 11. Jahrhunderts zu Störungen des nachbarlichen Gemeindeguts kommt, was mit der Ansicht in Widerspruch steht, daß diese in der Zips erst von Schenkungen im 13. Jahrhundert hervorgerufen wurden. Spezifische Bedingungen in den einzelnen Mikroregionen schufen Möglichkeiten des Überdauerns älterer Siedlungsformen (zerstreuter Haufendörfer), aber auch der Entstehung neuer Typen — der Straßendörfer, welche eine Formierung des individuellen Eigentums an Grund und Boden voraussetzen und das Bemühen unterstützten, die Häuser in die einzelnen Parzellen zu situatieren. Hohe Aufmerksamkeit widmet der Autor schließlich in diesem Zusammenhang der Bedeutung der heimischen slawisch-slowakischen Bevölkerung im Zusammenhang mit den charakteristischen Strukturänderungen der Siedlungsentwicklung — der Entstehung von Städten. Dabei bestreitet er keineswegs die Bedeutung des fremden Ethnikums mittelalterlicher Nationen (Deutsche, Ungarn u. a.) bei der Formung der neuen Siedlungsstruktur, vor allem vom Ende des 13. Jahrhunderts an und im Verlauf des 14. Jahrhunderts in der Zips. Im Charakter der Behausungen und in der materiellen Kultur lassen sich diese Unterschiede nicht erkennen.

Abschließend formuliert der Autor neue Aufgaben bei Untersuchungen der Struktur der Siedlungsentwicklung, die aus den Erkenntnissen der bisherigen Untersuchungen, den gewählten Methoden und methodologischen Zutritten bei dem Studium der Problematik an ausgewählten Modellen in den Regionen Zemplín und Spiš hervorgehen.

Abbildungen:

- Abb. 1. Brekov, Bez. Trebišov. Landkarte der Siedlungsentwicklung der Mikroregion im 11.—15. Jahrhundert.
- Abb. 2. Landkarte der Siedlungsentwicklung in der Zwischenregion des Topľa- und Ondava-Flußgebiets im 8.—14. Jahrhundert (Umgebung von Dvorianky, Bez. Trebišov und Trhovište, Bez. Michalovce).